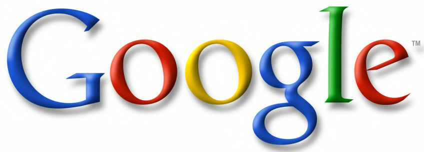

OPZOOMER

CARTESIUS

CARTESIUS.

EEN REDEVOERING,

TE

UTRECHT UITGESPROKEN

DOOR

Mr. C. W. OPZOOMER.

AMSTERDAM,
J. H. GEBHARD & Co.
1861.

's Gravenhage.

CARTESIUS.

CARTESIUS.

EEN REDEVOERING

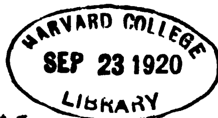
TE

UTRECHT UITGESPROKEN

DOOR

Mr. C. W. OPZOOMER.

AMSTERDAM,
J. H. GEBHARD & Co.
1861.

GEDRUKT BIJ M. J. PORTIELJE.

DER UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL

BIJ

DE VIERING

VAN

HAAR CCXXVste JAARFEEST

TOEGEWIJD.

Het gebruik, om bij een Akademiefeest een wetenschappelijke verhandeling als feestgave aan te bieden, is ook in ons land niet vreemd. Het bij de naderende viering van het 225jarig bestaan onzer Hoogeschool te volgen, kwam den Akademischen Senaat zeer wenschelijk voor. Met aandrang wekte hij er zijne leden toe op. Maar het was het midden van Mei, en het drukken met al wat daaraan vast is vordert tijd. Daarom moest zich de deelneming wel tot hen beperken, die in hun voorraadschuur iets hadden opgelegd, dat nu terstond te gebruiken was. Met mij was dit het geval. Van mijn redevoering over Cartesius, die ik vóór drie maanden hier uitsprak, kon ik de uitgaaf beloven.

Het scheen mij een gelukkig toeval, dat mijne keus juist op dit stuk kon vallen. Voor een goed deel speelt het in Utrecht, en verplaatst ons in den eersten tijd onzer Hoogeschool. Zoo noopt het tot vergelijking van het verleden met onze dagen. En die vergelijking valt gunstig voor ons uit. Zijn we in die 225 jaren met reuzenschreden in wetenschap vooruitgegaan, we zijn niet minder gevorderd in dien geest van verdraagzaamheid, die voor een waarlijk vrije wetenschap onmisbaar is. Geen wijsgeer, ook al mist hij de voorzigtigheid van een Cartesius; al is hij stout genoeg om zijn onderzoek niet te onderwerpen aan het oordeel

der kerk; al is hij zoo vermetel, ja nog meer vermetel dan een Regius; geen wijsgeer, van welke rigting ook, zal thans de vrijheid van zijn onderwijs, van zijn schrijven aan banden zien gelegd. Er zit in onzen Senaat geen Voet meer. En gelukte het ooit aan enkele ijveraars er weêr een in te brengen, ik zou van harte hem beklagen; want in plaats van te heerschen, zou hij er de meest jammerlijke figuur in maken. Verbeeldt u thans een medisch hoogleeraar, die, gelijk het toen de stoutmoedigste van allen wel moest doen, de uitkomst zijner natuurstudie aan de beslissing van een theologischen ambtgenoot kwam onderwerpen, met het aanbod alles naar zijn zin te wijzigen! Zoo volkomen is de gedaante der dingen veranderd, dat wat toen van zelf scheen te spreken, thans belagchelijk zou zijn. Zelfs is de orde omgekeerd. De wetenschap is niet alleen vrij geworden van de kerk; haar vrije geest is in de kerk zelve ingedrongen, en ik waag de voorspelling, dat geen kracht ter wereld hem er weêr uitdringt. En heeft de kerk er door geleden? Is de godsdienst er door te gronde gerigt? Is haar invloed op het leven verzwakt, sedert zij met de wettige magten van dat leven zich beter leerde verstaan? Is haar toekomst....

Maar ik mag hier slechts een voorrede, geen nieuwe verhandeling schrijven. Het is reeds veel, dat ik een thema aangaf; voor de uitwerking is hier geen plaats.

Utrecht, O.
22 Mei 1861.

Toen Diderot aan het hof van Katharina van Rusland geroepen werd, zag hij een schoone toekomst voor zich. Door den invloed zijner leer op een onbeperkte vorstin zou een onbeschaafd rijk geheel naar het voorschrift der wijsbegeerte worden gevormd. Het duurde niet lang, of de gelukkige droom was voorbij. Katharina vond er een genot in, den vreemden wijsgeer te hooren, maar beter dan hij met haar land bekend, dacht ze er niet aan, den gang harer regering naar zijn voorschrift in te rigten. Geheel teleurgesteld, weet Diderot de schuld niet aan zich zelf. De vorstin was hem tegengevallen; hij had beter dunk van haar gehad. Ze bleek voor de wijsbegeerte nog veel te bekrompen en te kleingeestig. Hij besloot, voortaan alleen over litteratuur tot haar te spreken.

Ik vertel u dit, enkel om uwe toegenegenheid te winnen. Want het is mijn plan, dezen avond niet over litteratuur, maar wel degelijk over wijsbegeerte het woord te voeren. Ge zult er het bewijs in zien, dat ik u niet voor klein-

geestig en bekrompen houd. En waar ik begin met zoo gunstig over u te denken, daar zult gij zeker door opmerkzaamheid en belangstelling de beleefdheid willen beantwoorden.

De aanvang der nieuwe wijsbegeerte, schoon aan een katholiek te danken, is met den aanvang der nieuwe geschiedenis, de hervorming, innig verbonden. Vrijheid, die frische levenslucht der wijsbegeerte, was van de groote beweging der zestiende eeuw wel niet het doel, maar toch zeker het middel geweest. Al had men niet driftig naar vrijheid gejaagd, al had men haar niet verder gedreven dan de behoefte het eischte, toch had men de kracht getoond om vrij te zijn, en ieder gezag, dat het bereiken van het doel verhinderde, omver te stooten. Was het wonder, dat men op het ingeslagen spoor verder ging? Moest niet die vrijheid, waartoe godsdienstige behoefte geleid had, weldra om haar zelf begeerd en van middel doel worden? Een tijd lang beperkt naar de maat der wenschen van het oogenblik, moest ze niet eerlang algemeen en tot beginsel worden gemaakt? Zoo veel wat men had aangeraakt was gevallen; was het wonder, dat men ook wat nog stond begon te schudden, om te zien of het zou blijven staan? Aan zooveel was met volle regt getwijfeld, waarom zou men niet de proef nemen om aan alles te twijfelen? Was de overtuiging, die men behouden had, regtmatiger dan de overtuiging, die men had opgegeven? Het was mogelijk; maar

dan moest haar regt even duidelijk blijken, als hier het onregt gebleken was. Zoo begon de geest, van een ander protestantisme uitgegaan, maar op zijn weg moedig voorttredend, te protesteren tegen elk gezag, tegen elke stelling, waarvan hij de titels zelf niet beproefd en als geldig erkend had. Hij wilde zich buigen voor de waarheid, maar hij moest eerst met eigen oogen zien, dat hetgeen zich voor waarheid uitgaf werkelijk dien naam verdiende. De kennis der waarheid bleef het doel, maar twijfel, algemeene twijfel, moest het pad er heen zijn. Aan alles moest men twijfelen, totdat men iets had gevonden, waaraan onmogelijk te twijfelen was. „Met Ithaka, het kleine eiland der waarheid, in het oog," moest men zich stoutmoedig midden in de wilde golven werpen, al wist men niet of men er een plank zou vinden, waaraan men zich kon vastklemmen en die naar het strand brengen zou.

Zoo ontstond uit de hervorming, zoo moest er uit ontstaan, de volmaakt vrije wijsbegeerte. Wie de vrucht verderfelijk noemt, die kan met den boom niet ingenomen zijn. De wijsbegeerte kan een valschen weg hebben gekozen; wie zal de mogelijkheid hiervan betwisten? Maar het goed regt van haar bestaan is onbetwistbaar. Ging ze een dwaalweg op, wijs haar den regten weg, maar leg haar voeten geen boeijen aan. Het denken kan alleen door het denken te regt worden gebragt. Al stemmen we als Jacobi met de

klagten over het gebrekkige van al ons philosopheren helaas! van harte in, we moeten het denzelfden Jacobi nazeggen: „ik weet toch geen anderen raad, dan om met dubbelen ijver voort te philosopheren. Dit of Roomsch worden, er is geen derde.”

Er was zonder twijfel grooter moed noodig, om aan de kerk, dan wel om aan de heerschende wijsbegeerte de gehoorzaamheid op te zeggen. Toch was ook deze daad stout genoeg. Want zoo onfeilbaar als men eens de kerk had gerekend voor het geloof, zoo onfeilbaar bijna scheen nog altijd voor de rede het stelsel van den middeleeuwschen Aristoteles, zoowel bij protestanten als bij katholieken. Er scheen tegen zijn gezag in het eerst geen ander middel dan het in de plaats stellen van een ander gezag. Tegenover den Aristoteles der scholastieken beriep men zich op den oorspronkelijken, waren Aristoteles, of zocht andere wijsgeeren der oudheid op den troon te brengen, hier Parmenides, ginds de leer der Stoa, daar weder Plato, elders de skeptische denkers. Het moest een krachtige geest zijn, die geen ander gezag erkende dan de uitspraken der vrije rede. Zulk een geest was Cartesius. En toch hoe voorzigtig moest ook hij, om in het wezen der zaak de stoutheid van zijn denken te handhaven, zich in de vormen betoonen. Wilde hij geen martelaar der vrije wijsbegeerte worden, dan moest hij, waar het maar eenigzins mogelijk was, de philo-

sophie van den dag met verschooning behandelen. Hij deed het misschien zelfs te veel. „Wat noodzaak was er," zoo schrijft hij aan een hoogleeraar aan deze hoogeschool, die, aanhanger zijner leer, wat al te driftig te werk ging, „om zoo openlijk de substantiëele vormen en de reëele kwaliteiten, lievelingsvoorstellingen der heerschende wijsbegeerte, te verwerpen? Herinnert ge u dan niet, hoe ik in mijn stuk over de luchtverhevelingen uitdrukkelijk verklaarde ze niet te willen verwerpen, en tevreden was met aan te toonen, dat ze onnoodig waren om mijn gedachten te verklaren en mijn gronden te doen begrijpen?" En vooral de kerk moest hij sparen. Van daar zijn telkens herhaalde beweering, dat hij zich aan haar geheel onderwerpt, dat hij enkel met de wetenschap en niet met het geloof te doen heeft, en dat de openbaring veel kan leeren wat de rede ver te boven gaat. Hij dreef, zegt Bossuet, de voorzigtigheid soms tot het uiterste. Het is zoo, maar het komt niet in ons op, met velen daarin een onvergefelijke zwakheid van zijn karakter te zien. Evenmin als Spinoza, die zijn Ethica niet wilde uitgeven, om zijn rust niet onnoodig gestoord te zien, had Cartesius lust om een martelaar te worden. Kan het ons bevreemden? Het ligt in den aard der wijsbegeerte, en van alle wetenschap, dat zij, hoe waar ook, daarom toch niet in staat is zulk een geestdrift, die elk offer willig doet brengen, op te wekken, als een zelfs valsche godsdienst,

een ongerijmd bijgeloof. Eerst dan verdient de wijsgeer berisping, wanneer hij van de vrijheid van zijn denken iets prijs geeft, en wanneer zijn weerzin tegen het lijden invloed heeft op den inhoud zijner gedachten, die er zwak, aarzelend, onbepaald door worden. Dat er noch bij Spinoza, noch bij Cartesius van zulk een invloed iets gevonden wordt, bewijst reeds de tegenstand, waarmede beider leer sedert twee eeuwen te kampen had.

Het is de groote verdienste van Cartesius, dat hij den menschelijken geest aan dien algemeenen, doortastenden twijfel heeft gewend, wiens noodzakelijkheid niet te miskennen is. Door die stoute daad der vrijheid is hij de vader der nieuwe wijsbegeerte. En iedere volmaakt onafhankelijke philosophie moet met haar aanvangen, haar op nieuw volbrengen. De denker moet bij elke gedachte, die hij in zich vindt, de vraag doen naar haar regt. De gedachten, waarbij hij die vraag voldoende weet te beantwoorden, zijn wijsgeerige gedachten, deelen van een wijsgeerig stelsel. De gedachten, waarbij hij die vraag niet kan beantwoorden, verwerpt hij daarom nog niet; hij erkent alleen, dat ze nog geen wijsgeerige, geen deelen van een wijsgeerig stelsel zijn. Verwerpen doet hij alleen die gedachten, waarbij hij op zijne vraag moet antwoorden, dat er grond is om ze te laten varen.

Die volkomen twijfel aan al zijn gedachten is het, die

den wijsgeer van andere beoefenaars der wetenschap onderscheidt. Elk wetenschappelijk man twijfelt aan veel, maar aan enkele groote beginselen twijfelt hij niet; veeleer gaat hij daarvan als van grondwaarheden uit. De wijsgeer daarentegen twijfelt ook aan die beginselen; daaraan zelfs het meest, omdat daaruit al de andere stellingen worden afgeleid; zoodat hij van de waarheid van deze eerst dan volkomen verzekerd kan zijn, als hij van die beginselen het goed regt heeft bewezen. Daarom, omdat zijn wetenschap de grondstellingen betwijfelt en ze door onderzoek tracht te bevestigen, is zij de grondwetenschap, de wetenschap der begrippen waarmede de andere wetenschappen, als kon en mogt daaraan niet getwijfeld worden, hare taak aanvangen. De staatkundige twijfelt aan veel, maar niet aan den staat zelf; van hem gaat hij veeleer uit. De regtsgeleerde twijfelt aan veel, maar niet aan het regt zelf; daarvan gaat hij veeleer uit. De wijsgeer daarentegen van regt en staat, de regtsphilosooph, twijfelt vooral aan het regt en den staat; zijn twijfel brengt tot onderzoek, opdat dit eens tot bevestiging van het eerst betwijfelde leide.

We willen op het eerste gedeelte van Cartesius leven een blik werpen, om te zien, wat hem tot twijfel en onderzoek bragt.

Ofschoon een groot man volgens de gewone verhalen altijd een wonderkind is geweest, vinden we uit den kindschen

leeftijd van Cartesius geen bijzonderheden geboekt, die ons in verbazing behoeven te brengen. Want dat hij veel van poëzie hield en zelf verzen begon te maken, bewijst slechts, dat ook bij hem naar den eisch der natuur zich het eerst van alle vermogens de verbeelding ontwikkelde. Dat een kind verzen maakt, is bijna even alledaagsch, als dat ieder volwassen mensch een volmaakt gezond verstand bezit, althans op het bezit daarvan roem draagt. Alleen de bijnaam van den kleinen philosooph, dien hij reeds zeer vroeg ontving, toont ons, dat hij als knaap meer dan zijne makkers gewoon was te vragen en te denken. Op zijn achtste jaar kwam hij in het jezuiten-collegie la Flèche, waarvan de herinnering hem altijd dierbaar is gebleven. Hier nam hij niet alleen met ijver aan alle studiën deel, maar met onverzadelijke begeerte las hij nog allerlei boeken over vakken, die buiten den kring van het onderwijs lagen. Vooral oefende hij zich in het zelfstandig denken over de onderwerpen, waarmede de studie hem in aanraking bragt. Om zijne zwakke gezondheid was het hem vergund, langer dan de andere leerlingen in bed te blijven, en het waren vooral die kalme morgenuren, waarin het ligchaam nog rust genoot, die zijn geest tot denken opwekten. De vrucht er van was voor hem zelf zeer bitter. Hij begon meer en meer het onvoldoende in te zien van de kennis, die zijne leermeesters hem mededeelden. In hun logica vond hij vele

nuttelooze, zelfs gevaarlijke voorschriften, en wat er nog goed in was scheen hem meer geschikt om het bekende uiteen te zetten, dan wel om het onbekende te vinden, maar vooral geschikt om den leerling tot een ijdelen snapper te maken. In hun physica zoowel als in hun metaphysica zag hij een groote armoede aan gedachten, bedekt door een overvloed van barbaarsche woorden, van niets verklarende schooltermen. Het kwam hem even moeijelijk voor, uit hun onderwijs de waarheid af te zonderen, als het den beeldhouwer zwaar valt, uit het ruwe marmerblok een Minerva of Diana te maken. Het eenige wat hem trok was de mathesis; hier althans had hij zekerheid. En toch, ook zij bevredigde hem niet, omdat hij nog geen besef had van het gebouw, dat op haar grondslag kon worden opgetrokken. Vooral de strijd der meeningen op het gebied der wijsbegeerte benam hem allen moed, alle hoop dat hier ooit waarheid zou te vinden zijn. Zoo verliet hij het collegie met de overtuiging, dat zijn kennis weinig waarde bezat, en met minachting voor de bestaande wetenschap. Hij zelf beschrijft ons, hoe hij toen over de verschillende wetenschappen dacht. Als hij van de regtsgeleerdheid en de geneeskunde niets goeds weet te zeggen, dan dat ze hare beoefenaars met eer en rijkdom overladen, bewijst het, dat hij in het collegie niet in de gelegenheid was geweest, om althans van deze takken van kennis een juiste voorstelling

te krijgen. Hij wanhoopte aan de waarheid. In een der vermaardste scholen van Europa had hij geleerd; beroemde mannen hadden er onderwijs gegeven; hij was brandende geweest van ijver om te leeren; enkele zijner medeleerlingen waren reeds waardig gekeurd om zelf in de rij der leeraars te worden opgenomen, en hij zelf was nooit beneden één hunner gesteld; en toch, al zijn weten was ijdel; er was geen zamenhang in en het rustte op geen grondslag van zekerheid. Met onwil keerde hij zich een tijd lang van alle studie af, en zocht in de genietingen, die Parijs aanbood, vergoeding voor zijn teleurgestelde hoop. Maar het vermaak was niet in staat zijn geest te boeijen. Op nieuw nam hij zijn toevlugt tot de mathesis, en om zich aan haar met allen ijver te kunnen wijden, brak hij allen omgang met zijne vrienden af, en betrok in een der voorsteden een kleine woning, waar hij zoo afgezonderd en verborgen leefde, dat niemand zijn verblijf kende. Ook dit eenzame denken kon hem het doel niet doen bereiken. Niet enkel in zich zelf moest hij lezen, maar vooral in het groote boek der natuur en van den mensch. Hij begreep, dat het noodig was om de wereld te zien, en hij werd soldaat. Nog altijd, zegt Hegel, worden er velen soldaat, omdat de wetenschap hen niet voldoet; maar het is bij hen, omdat ze hun te hoog, te zwaar is; bij Cartesius was het, omdat ze hem te gering was. Dat hij juist de krijgsdienst

koos als het middel om de wereld te leeren kennen, mag ons niet vreemd zijn; het handwerk der wapenen was toen het gewone bedrijf van den jongen edelman. We vinden hem nu bij verschillende staten als vrijwilliger in dienst, het eerst in ons land onder prins Maurits. Maar het was hem om de kennis der waarheid, niet om de lauweren van den oorlog te doen, en telkens zien wij hem, vooral in de winterkwartieren, zich in ernstige studie verdiepen. Want hoe vreemd het ook schijne in een man van een groot vermogen, waardoor hij, gelijk hij zelf verhaalt, niet om den broode behoefde te leeren, en hoeveel vreemder het ook nog schijne in een man van aanzienlijke geboorte, hij rekende het niet beneden zich naar wetenschap te staan. Zijn oudste broeder zag het met leede oogen aan, en kon het hem nooit vergeven, dat hij zijn adelijk geslacht had geschandvlekt door zich aan wijsgeerige studie te wijden. Deze onaangename ondervinding droeg er zeker toe bij, om Cartesius in een zijner brieven te doen zeggen, dat voor het waarlijk wijze leven de adel een groote hinderpaal is. Inderdaad men zou het bijna gelooven, als men ziet, dat nog altijd onder de lieden van geboorte en fortuin de Cartesiussen uiterst zeldzaam, maar de trotsche broeders bijzonder talrijk zijn. Cartesius, die den geest zoover boven het ligchaam stelde, bleef aan zijn beginsel getrouw; de adel der ziel, door eigen kracht verworven, was hem on-

eindig meer dan de toevallige adel eener vleeschelijke geboorte. Ook gedurende zijn vierjarig soldatenleven bleef hij dorsten naar kennis. In winterkwartier op de grens van Beijeren vinden we hem, 23 jaren oud, maanden lang met de verbinding en wederzijdsche toepassing bezig van de algebra en de meetkunstige analyse. Menigmaal wist de jonge soldaat de mannen van het vak te beschamen. Toen hij, nog twee jaren vroeger, te Breda lag, zag hij een papier aangeplakt, waarop naar de gewoonte van dien tijd een onbekende een zeer moeijelijk mathematisch probleem ter oplossing had voorgesteld. Daar hij toen nog de Hollandsche taal niet verstond, vroeg hij een man, die ook onder de nieuwsgierige lezers was, wat er op dat papier was geschreven. Die man was een leeraar der mathesis, en begreep dat de zaak ver boven het brein van den kleinen officier ging. Hij wilde hem het probleem vertalen, mits hij beloofde het op te lossen. Den volgenden morgen was de oplossing gereed, en de leeraar van het vak zag spoedig in, dat de soldaat er meer van te doen had dan hij zelf. Het was echter niet uitsluitend de mathesis, die Cartesius boeide; zijn doel was de wijsbegeerte, en reeds nu was het hem duidelijk, dat hij bestemd was haar hervormer te zijn. Toen de gruwelen van den dertigjarigen oorlog hem de dienst deden verlaten, bleef hij bij zijn plan om de wereld te zien, en doorreisde een groot deel van Europa,

overal den mensch en de verschijnselen der natuur getrouw waarnemend. Het was niet onnatuurlijk, dat de twijfel, waarmede hij het collegie had verlaten, door zijn reizen versterkt werd, en hij veel, waaraan hij vroeger gehecht was geweest, als vooroordeel leerde beschouwen. Hij vond, dat hetgeen hem dwaas en belagchelijk was voorgekomen, bij andere volken in hoog aanzien stond, en het werd hem klaar, hoe veel van onze meeningen aan gewoonte en voorbeeld te danken is, en hoe weinig waarde er toch aan deze is te hechten. Hoe ver weken in de verschillende landen de denkbeelden van elkander af; wie kon beslissen, waar de waarheid te vinden was? En toch, naar die waarheid moest men streven. Cartesius was geen man om bij den twijfel te blijven staan; hij was niet van een skeptische natuur. Was het de leus van Montaigne geweest: wat weet ik? en van zijn vriend en erfgenaam Charron: ik weet niet; met die leus kon Cartesius geen vrede hebben. Zoo groot was zijn behoefte aan kennis, dat het soms in hem opkwam, of ze niet op een geheimzinnigen, wonderbaarlijken weg te verkrijgen was. Toen, nog in zijn soldatenleven, onvermoeide inspanning van den geest in de diepste afzondering hem tot zulk een ligchamelijken toestand had gebragt, dat hij geheimzinnige droomen droomde, vreemde gezigten zag, en een stem hoorde die hem tot onderzoek der waarheid opriep, begon hij het er voor te

houden, dat die droomen en verschijnselen hem van God waren gezonden. Toen hij in 1621 het eerst van de orde der Rosenkreuzers hoorde spreken, die weldra zoo veel opzien baarde, dat ze twee jaren later te Parijs op het theater werd gebragt, verbeeldde hij zich dat bij hen misschien de waarheid te vinden was, en gaf zich alle moeite om met een hunner in aanraking te komen. Zelfs tot een gelofte aan de Heilige Maagd nam hij de toevlugt; hij beloofde een bedevaart naar Loretto, als het onder haar zegen hem gelukken mogt de waarheid te vinden. Maar noch door droomen en visioenen, noch door Maria is de grondslag gelegd van het gebouw der nieuwe wijsbegeerte. Cartesius is aan den twijfel niet ontkomen door zich in de armen der mystiekerij te werpen, maar alleen door den weg der twijfeling tot aan het eind toe af te loopen. Hij besloot er alles aan te wagen, of hij niet één ding redden kon, waarmede hij in staat was al het verlorene te herwinnen. Zoo dikwijls hadden hem de zinnen bedrogen; in den droom had hij meenen te zien en te hooren wat toch nergens bestond, en hij was buiten staat droomen en waken naauwkeurig te onderscheiden; velen had hij zien dwalen zelfs in hetgeen hun onbetwistbaar scheen; nergens zag hij een waarheid die volkomen gewaarborgd was. Daarom wil hij een tijd lang aannemen, dat al wat hij vroeger voor waar hield een dwaling is, dat er geen God, geen wereld is, dat er geen

stoffelijke voorwerpen bestaan, dat hij zelf geen ligchaam bezit. Maar in dien twijfel zelf gaat er een lichtstraal voor hem op. Terwijl hij alles betwisten kan, kan hij het alleen zich zelf niet. Alles kan hij wegdenken, maar alleen zijn denken zelf, zijn bewustzijn niet. Bij alles, waarvan hij tot nog toe het bestaan had aangenomen, kan hij de vraag doen, of het niet enkel zijn eigen voorstelling, zijn denkbeeld was; van zich zelf alleen kan hij die vraag niet doen. Zijn vragen, zijn twijfelen, zijn denken in één woord, is de waarborg van zijn bestaan. Dat is het, wat hij uit den schipbreuk aller dingen redt, zich zelf als het denkende, zich zelf bewuste wezen. Zoo moge alles betwijfeld zijn, die waarheid staat als ontwijfelbaar vast: ik denk, dus ben ik.

Maar, zegt iemand uwer, was met die ontdekking, die nog altijd in hoog aanzien is, inderdaad zoo veel gewonnen? Er is immers geen mensch, die aan zijn eigen bestaan twijfelt. Wat groots is er dan in dat gevierde beginsel van Cartesius? Het is ligt, die vragen te beantwoorden. Reeds terstond doe ik opmerken, dat het geheel iets anders is aan een waarheid nooit te twijfelen, of klaar in te zien, dat zij boven allen twijfel verheven en tevens het eenige ontwijfelbare is. Die van het laatste overtuigd is, erkent die waarheid niet alleen als waar, maar ook als het uitgangspunt van alle waarheid. Doch er is nog meer. Gij hebt nooit aan u zelf getwijfeld; maar wie zijt

gij die zoo spreekt, en waaraan hebt gij nooit getwijfeld? Zijt gij dat wezen, dat ik daar voor mij zie, dat stoffelijk uitgebreide voorwerp met handen en voeten en een aantal andere ligchaamsdeelen? En zijn deze het waaraan gij niet twijfelen kunt? Maar gij hebt u in den droom met vleugelen gezien; is uw bezit van vleugelen onbetwistbaar? Neen, als gij alles laat vallen wat vallen kan, alles betwijfelt wat voor twijfel vatbaar is, dan is hetgeen gij overhoudt niet in een of meer uwer ligchaamsdeelen te vinden, maar enkel in uw bewustzijn. De twijfel, waarmede gij alles bestrijdt, is geen daad van uw ligchaam, maar een daad van uw bewustzijn. Dit alleen blijft u. Dat ik, waarvan gij zeggen durft: ik denk, dus ben ik, is niets anders dan uw bewustzijn alleen. Al het andere kunt gij wegdenken, slechts dit niet. Gij zijt, maar alleen als bewustzijn; al het andere ligt buiten u; het behoort misschien tot u; maar het is u zelf niet. Dat is de zin der grondstelling van Cartesius. De stoffelijke wereld, die mij omgeeft, moge tot mij in betrekking staan; een deel dier wereld moge naauwer dan al het andere met mij verbonden zijn, en moge alleen van al het ligchamelijke den naam van mijn ligchaam kunnen dragen, toch ben ik dat ligchaam niet, maar is het slechts mijn werktuig, mijn orgaan. Ik ben dus verschillend van al wat ligchamelijk is; ik ben geen stof, maar ziel, geest, een zelfbewust wezen.

Ziet daar de groote beteekenis der spreuk: ik denk, dus ben ik. Door haar is Cartesius de vader van die rigting der nieuwe wijsbegeerte, die aan de ziel een eigen, zelfstandig bestaan toekent, van dat dualisme dat in den mensch een vereeniging ziet van een stoffelijk ligchaam met een onstoffelijken geest. Alle latere stelsels, die niet tot het materialisme behooren, zijn van Cartesius uitgegaan en rusten op hem. En met zoo vaste hand heeft hij den grond gelegd, dat wat later, schoon met het beste doel, gedaan is, dien wel overdekken, maar niet bevestigen kon. De groote kloof tusschen het bewuste en het bewustelooze te dempen, uit de zamenwerking der stofdeelen het bewustzijn, ons ware ik, de eenheid van ons wezen te verklaren, het is, met alle inspanning, aan het materialisme nog niet gelukt. Wat uit vereeniging van stofdeelen bestaat, dat is, hoe heerlijk het ook moge zijn, hoe ver het uitmunte boven al wat door menschen gemaakt is, toch, gelijk Cartesius helder inzag, nooit meer dan een machine. Is het mogelijk, zich een machine voor te stellen, die niet alleen hare taak volbrengt en door de buitenwereld wordt aangedaan, maar die tevens gevoel heeft van hetgeen zij ondergaat, kennis van hetgeen zij doet, die zich zelf beschouwt, zich zelf berispt, zich zelf verbetert, met één woord die zelfbewustzijn heeft? Is het denkbaar, dat de zelfbewuste mensch, naar den titel van la Mettrie's berucht

werk, machine is? Zoo niet, dan is overal, waar bewustzijn bestaat, dat is waar gevoel, verstand, wil, te zamen of afzonderlijk zoo het kan, gevonden worden, nog iets anders dan stof en stofwisseling, er is behalve de stof nog een ziel, een geest aanwezig. Maar dan blijft ook de scheidsmuur tusschen ziel en ligchaam. Even vruchteloos als van hun kant, van de zijde van het ligchaam, de materialisten over dien muur zochten heen te komen, even vruchteloos is het van de andere zijde beproefd door hen, die zich met den ongepasten naam van monisten noemen. Ze hebben eerst getracht, het ligchaam, het levende althans, het organisme, door het aannemen eener levenskracht boven het begrip eener machine te verheffen. Vervolgens hebben ze die levenskracht, die nog tegenover de ziel stond, als een kracht van de ziel zelve voorgesteld. Zoo was er ten minste in de levende wezens overal eenheid. En eindelijk zijn zij er op uit geweest, om ook de levenlooze natuur in den grooten kring te trekken, en overal, waar kracht gevonden wordt, een ziel aan te nemen. Alsof daarmede de muur gesloopt was! Alsof hij niet even stevig bleef staan tusschen de bewuste en de bewustelooze ziel! Om er nu niet eens van te spreken, dat een bewustelooze ziel geen zeer helder begrip is, daar we immers van onze ziel alleen door het bewustzijn kennis verkrijgen. En om het maar te laten rusten, dat als men zelf aan het bewus-

telooze den naam van ziel geeft, men het een ander niet kwalijk kan nemen, wanneer hij van een denkende stof wil gewagen.

Het is te betreuren, dat Cartesius aan zijn beginsel niet overal getrouw bleef. Had hij het gedaan, hij ware nooit tot de beweering gekomen, dat de dieren enkel machines zijn, automaten, die, konden we al de stofdeelen maar zoo in elkaar zetten, zoo volkomen door ons waren na te maken, dat er geen verschil zou zijn tusschen een levenden aap en ons kunstwerk. Het is zoo, we vinden enkele uitspraken, waar hij zelf op die vreemde leer iets afdingt en van een ziel der dieren nog wel spreken wil, en we treffen in zijne werken niets van die toepassingen aan, waartoe zijne school gekomen is. Maar toch, hij heeft die leer maar al te duidelijk gepredikt, en tot al die toepassingen volkomen regt gegeven. Zijn de dieren niets anders dan machines, en kan een machine geen gevoel, geen bewustzijn hebben, dan had de gevoelige Malebranche gelijk, toen hij, door Fontenelle berispt over de schandelijke wijs waarop hij een zwangere teef mishandelde, koelbloedig uitriep: maar weet ge dan niet dat zoo'n ding niets voelt? Een van beide, óf een machine kan gevoel, bewustzijn hebben, en in dat geval is de mensch zoo goed als de dieren een machine, een kunstige zamenstelling van stofdeelen, óf waar bewustzijn is, daar is een ziel, en in dat geval kan zij den dieren

evenmin als den mensch worden ontzegd. Dat de eene veel hooger staat dan de andere, is even natuurlijk als dat de eene stof anders werkt dan de andere stof. Misschien is de eene ziel vergankelijk, terwijl de andere het niet is. Wel was de onsterfelijkheid, die, zei men, toch moeijelijk van een oester of een vloo kon beweerd worden, een der hoofdredenen, waarom men bij de dieren geen ziel wilde aannemen. Maar men vergat, dat het geheele ontstaan en vergaan van een ziel ons zoo volstrekt onbekend is, dat we er geen enkel woord over kunnen spreken. Een andere hoofdreden, waarop Cartesius vooral stond, was de spraak. Hij vond bij de dieren geen ziel, omdat hij er geen taal vond, geen vermogen om door algemeene teekenen zich verstaanbaar te maken. „Wie kan het weten?" vroeg negen jaren geleden een Engelsch schrijver; „misschien hebben ook de dieren hun taal; en konden we eens een grammatika en een woordenboek der apentaal maken, we zouden over zoo veel kunst en rijkdom en verscheidenheid welligt verbaasd staan." Hij had er kunnen bijvoegen, dat er zulke grammatika's en woordenboeken reeds gemaakt zijn, en dat ze inderdaad de verbazing hunner lezers hebben opgewekt, ofschoon niet over de schoonheid der dierentaal, maar alleen over de zotheid hunner schrijvers. Ik hecht dan ook aan die vraag: wie kan het weten? geen waarde; maar wel hecht ik groote waarde aan de vraag, een eeuw vroeger door Voltaire ge-

daan, of dan spreken het eenige middel is om anderen te doen zien, dat wij gevoel en verstand hebben, en wat er in ons omgaat. Stel, ik spreek u niet toe; ge ziet mij met zorg op het gelaat in mijn kamer komen, met angst een papier zoeken, de lessenaar openen waarin ik mij herinner het te hebben neêrgelegd, het vinden, met blijdschap het lezen. Gij maakt er uit op, dat ik het gevoel heb gehad van droefheid en het gevoel van vreugde, dat ik geheugen en kennis bezit. Maar oordeel dan niet anders over dien hond die zijn meester heeft verloren, die hem op straat gezocht heeft met pijnlijk gehuil, die ongerust, angstig het huis inloopt, den trap opgaat, naar beneden snelt, van kamer in kamer loopt, die eindelijk den heer vindt dien hij liefheeft, en hem zijn blijdschap betoont door zijn vrolijk blaffen, zijn sprongen, zijn liefkozingen. Dat was de fout van Cartesius, maar waarin naar ouder gewoonte zijn school veel verder ging dan hij, dat een gebrekkige waarneming hem voldoende scheen. Had hij naauwkeurig waargenomen, gelijk hij het elders deed, het had hem niet kunnen ontgaan, dat gevoel, wil, verstand (of noemt gij het liever instinkt?) ook bij de dieren niet ontbreekt. Anatomische onderzoekingen stelde hij op hoogen prijs, en toen iemand hem naar zijn boeken vroeg, wees hij op een kalf, dat hij onder het ontleedmes had, en zei: ziedaar er een van. Maar had zelfs die anatomie hem, die van de wijsheid der

natuur diep doordrongen was, niet van zijn dwaling moeten genezen? Had ze hem niet een andere vraag van denzelfden Voltaire moeten toeroepen: „gij vindt in het dier, dat gij ontleedt, dezelfde organen van gevoel die er in u zijn. Antwoord dan, machinist, heeft de natuur al de springveeren van het gevoel in dit dier gemaakt, opdat het toch niet voelen zou? Heeft het zenuwen, opdat het toch gevoelloos zou blijven? Denk toch niet, dat er in de natuur een zoo dwaze tegenstrijdigheid is." Helaas! de waarneming bleek hier te zwak, of wel de theorie te magtig. De verschijnselen waren zigtbaar genoeg, maar het oog was door de leer verblind. De dieren hadden geen ziel, dus konden ze geen bewustzijn hebben.

En hier zie ik op eens de geheele zwakke zijde van Cartesius' wijsbegeerte voor mij. Om uit zijn groote beginsel: ik denk, dus ben ik, verder te komen, tracht hij uit dat beginsel zelf het kriterium der waarheid op te sporen. Hij ziet het er op aan, wat het toch wel bevatten mag, waardoor hij niet kan nalaten het voor waar te houden. Het dringt zich aan den geest op; waarom kan deze het niet van zich afweeren? Alleen om de groote kracht, waarmede het zich opdringt; alleen om de klaarheid en duidelijkheid, die er aan eigen is. Zoodra men het hoort, staat het den geest zoo helder voor oogen, dat hij er zich onmogelijk van kan afwenden. Hij moet het als waarheid er-

kennen, omdat hij de waarheid er van volledig inziet. Hij moet het als ontwijfelbaar erkennen, omdat hij het niet kan betwijfelen. Hij moet het als waar eerbiedigen, omdat het evident is. Welnu dan, zoo besluit Cartesius, in die ontwijfelbaarheid, in die evidentie alleen, ligt het kenmerk der waarheid. Gelijk men het licht aan zijn eigen helderheid waarneemt, en geen nieuw licht behoeft te ontsteken, om daarbij het te zien, zoo straalt ons de waarheid tegen door haar eigen licht. Om een oordeel als waar te erkennen, behoeft ge dus niets anders te doen dan te beproeven, of gij het kunt betwijfelen, of het u mogelijk is het te verwerpen. Blijkt u dit onmogelijk, dan heeft zich dat oordeel als waarheid voor u gehandhaafd. Wanneer gij met alle kracht een voorwerp niet omver kunt stooten, zult gij er immers voor uitkomen, dat het vast staat. Welnu, evenzoo vast staan de stellingen die gij niet omver kunt stooten, maar waarop ge met al uw twijfel vruchteloos storm loopt. Zoo al uw bedenkingen er op afstuiten, en gij telkens moet terugtreden met de erkenning: het kan niet anders zijn, de zaak is evident, dan is uw werk volbragt; de waarheid is u verzekerd door de evidentie.

Het zou mij ligt vallen, over de bezwaren, die deze uitkomst treffen, uitvoerig te spreken. Ik wil er slechts een oogenblik bij stil staan. Gij noemt een voorwerp stevig, omdat gij met al uw kracht het niet omver kunt stoo-

ten; maar is ook uw buurman buiten staat het te doen? Zult gij zelf het nog zijn, wanneer gij sterker zijt geworden? De toepassing ligt voor de hand. Gij neemt een oordeel aan, omdat het u evident is; maar weet ge ook, of mij, of anderen niet het tegendeel evident zal zijn? Zult gij zelf een jaar later nog onveranderd zijn? Op grond van Gods natuur heeft men het eens voor evident gehouden, dat er geen tegenvoeters bestaan, dat er geen zonnen om zonnen wentelen; denken wij er thans nog zoo over? Toen Cartesius nog aan het twijfelen, nog aan het afbreken, niet aan het opbouwen was, verwierp hij zelfs de mathematische waarheden, omdat hij menschen zoo vaak had zien dwalen in hetgeen zij voor ontwijfelbaar, voor evident hielden. En in die zelfde periode van twijfel was er immers slechts ééne zaak, die boven alle bedenkingen verheven bleef, het bestaan van den zelfbewusten geest.

Doch ik wil dit alles niet uitwerken. Wat thans zeer onvoldoende zou zijn, was misschien in den aanvang der 17de eeuw van de hoogste waarde. Zoo is het inderdaad hier. Wij, die er van kindsbeen af aan gewoon zijn geraakt, kunnen ons naauwelijks voorstellen, wat diepen indruk twee eeuwen geleden de prediking der evidentie als het eenige kenmerk der waarheid overal maken moest. Thans zou op de ontwikkeling, op de nadere bepaling alles aankomen, toen was de prediking alleen reeds genoeg. Die

uit het bed rijst als de zon hoog aan den hemel staat, kan het niet beseffen, wat de man gevoelt, die in het donker van den nacht den eersten glans van het morgenrood begroet. Verplaatst u met uw gedachten in een tijd, toen alles bukte voor het gezag, voor het gezag der kerk en het gezag der heerschende wijsbegeerte, en gij kunt u voorstellen, wat men gevoelen moest, toen men de eerste toonen van het lied der vrijheid hoorde. Overal neemt men de waarheid geloovig van anderen aan; daar verheft zich een stoute geest, en roept allen toe: erkent toch niets als waarheid, waarop gij niet zelf uw zegel hebt gedrukt, niets dan wat gij zelf als evident, als ontwijfelbaar hebt ingezien. Die roepstem, wat is ze anders dan een stem van bevrijding? Waarlijk, met volle regt schreef nog voor weinige weken Cousin, die in later tijd werd wat Cartesius vroeger was, Frankrijks eerste denker: „het voorschrift, zich niet gewonnen te geven dan aan de evidentie, is een voorschrift van vrijheid; het ontboeit den menschelijken geest op ieder gebied van kennis, en die het eerst het heeft gepredikt mogt wel de bevrijder der menschelijke rede heeten."

Maar nu de schaduwzijde. Hoe heeft Cartesius die evidentie verstaan? In het groote beginsel: ik denk, dus ben ik, nam hij waar, dat het bestaan onafscheidelijk was van het denken, zoodat hij met het eene ook het andere

moest aannemen. Ik moet dus, zoo besluit hij er uit, alles voor waarheid houden, wat ik met een reeds als waar erkend oordeel onafscheidelijk verbonden zie, en moet aan een voorwerp al die eigenschappen toekennen, die ik door het begrip van dat voorwerp goed te bezien aantref, die ik er in opgesloten, die ik er onafscheidelijk aan verbonden vind. Met dat resultaat zien we hem den weg der bespiegeling, der redenering, niet dien der ervaring, opgaan. En het is die weg, dien hij bij voorkeur betreedt. Zijn mathematische studiën bevestigen hem in die keus. Ze versterken hem in de eenzijdige meening, dat de methode, die daar zoo veel groots bewerkt, overal dezelfde vrucht moet voortbrengen. Hierin is het groote verschil tusschen Baco en Cartesius. In menig punt stemmen zij overeen. Beiden is het om nut en vrucht te doen, om verhooging van 's menschen kracht tot beheersching der natuur, om het leven aangenamer, gezonder, langer te maken. Beiden erkennen het regt zoowel der ervaring als der redenering, en beider opmerkingen over de twee methoden, over hare deelen en hare vereischten, zijn dikwijls volmaakt gelijk. Maar Baco bewandelt liefst het pad der eene methode, der waarneming. Zijn voorliefde er voor wordt zelfs eenzijdig, en brengt hem tot de vaak nagesproken beweering, dat men tot de meest algemeene waarheden altijd het laatst komt. Cartesius daarentegen volgt liefst het andere pad. Zijn

voorliefde er voor wordt zelfs met de jaren grooter. Het komt helder uit, dat zijn natuur geen skeptische, maar integendeel een dogmatische is. Gelijk wij in de protestantsche kerk het eerst bestreden dogmatisme spoedig weêr in vollen bloei zien, en het ons na weinige jaren te moede is als zaten we nog altijd in de oude kerk, zoo is het ook in Cartesius wijsbegeerte. Met moed heeft hij gesloopt, maar hij weet niet hoe spoedig hij weêr zal opbouwen. D'Alembert zei van hem: „is hij geëindigd met te gelooven dat hij alles kon verklaren, hij is althans begonnen met aan alles te twijfelen." Met regt keert men het om: is hij begonnen met aan alles te twijfelen, hij is geëindigd met aan alles te gelooven. En de tusschenruimte, schoon in den tijd van zijn leven vrij groot, is uiterst klein in zijn stelsel. Met snelle vaart verheft hij zich tot de kennis van Gods bestaan en van Gods eigenschappen, en daar hij God als oorzaak der wereld erkent, verklaart hij het uitdrukkelijk voor den besten weg van philosopheren, uit de kennis van God zelf die van de dingen, door Hem geschapen, af te leiden. En op dien besten weg vindt hij nu niet alleen het bestaan der zinnelijke wereld, waaraan hij eerst had getwijfeld, maar nog veel meer. Uit Gods natuur leidt hij af, dat er in het heelal altijd dezelfde hoeveelheid van beweging is; zelfs de wetten van beweging zijn hem enkel een resultaat van Gods onveranderlijkheid. En uit die wetten, toe-

gepast op de stof, die hem niets meer dan uitgebreidheid is, wil hij alle natuurverschijnselen, van wat aard ook, verklaren, zoodat ze niets anders worden dan bewegingsverschijnselen, en de natuurbeschouwing een zuiver mechanische wordt. Zelfs van den stand van iedere vaste ster verwacht hij uit die beginselen verklaring, die dan weder op hare beurt tot kennis van den vorm en de natuur van alle aardsche ligchamen zal leiden.

Inderdaad er schuilen in Cartesius twee menschen. De eene is de trouwe waarnemer van de natuur en van den mensch; de andere de mathematicus die uit weinige beginselen een wetenschap vormt. Op het gebied der wijsbegeerte ontmoeten we beiden. Maar de laatste neemt meer dan de eerste in krachten toe, en is op het punt hem te verdringen. Bij Cartesius zelf kan het hem nog niet gelukken. Maar achttien jaren voor Cartesius dood is de man reeds geboren, die deze mathematische rigting op den troon der wijsbegeerte zal verheffen, en de empirische geheel zal verstooten. Het is de denker, die, uitgegaan van Cartesius leer, weldra, hetzij dan al of niet onder den invloed der Joodsch-arabische philosophie, het valsche spoor van zijn voorganger zal afloopen tot een einde toe, waar een geheel andere uitkomst is dan waarvoor die voorganger zelf had gestreden. Het is de wijze, tegen wien later Leibnitz, door zoo velen gesteund, te velde trok, en die inderdaad

het best te bevechten is met de wapenen, aan het verwaarloosde deel van Cartesius leer ontleend. Het is de man, die meer dan eenig ander denker ter helle vernederd en ten hemel verheven is, Baruch Spinoza.

De strijd tusschen de twee geesten in Cartesius, waarvan ik gewaagde, komt ook helder uit, waar hij het bestaan van God tracht te betoogen. Hij bedient zich van twee bewijzen. Het eene is het ontologische, dat zeer verblindend maar volstrekt nietig is. Het beroept zich alleen op het begrip van God, en wil ons tot de overtuiging brengen, dat evenmin als men een driehoek kan denken zonder zijne eigenschappen, een berg zonder zijn dal, men evenmin God kan denken zonder zijn bestaan. Men weet, hoe krachtig later door Kant het nietsbeteekenende van dit bewijs is aangetoond. Een hoofdbezwaar, door Kant gemaakt, is, dat als men dus het begrip van God in het geheel niet denkt, men ook zijn bestaan niet behoeft te denken. Dit bezwaar is door Cartesius voorzien en inderdaad als geldig erkend. En toch, in plaats van daarmede aan het bewijs zelf het vaarwel toe te roepen, wordt Cartesius er hoe langer hoe meer mede ingenomen, ten koste zelfs van het andere betoog, dat, empirisch van aard, zoo oneindig hooger staat. Dit laatste klimt van het gevolg tot de oorzaak op. Vinden we in den mensch de voorstelling van een volmaakt wezen, de vraag kan niet uitblijven naar

de oorzaak van die voorstelling, die met onze eigen onvolmaaktheid zoo slecht overeenkomt. En die oorzaak, zegt Cartesius, kan geen andere zijn dan het volmaakte wezen, God, zelf, die ons het begrip van zijn bestaan heeft ingedrukt, om als het merk van den grooten werkmeester in ons te zijn. Noch uit ons zelf, noch uit de dingen om ons heen, alle eindig en gebrekkig, kan het volle, positieve begrip worden verklaard van een wezen, dat oneindig en boven alle gebrek verheven is. Zoo is het vinden der voorstelling van Gods bestaan in ons binnenste een waarborg, dat hij werkelijk bestaat; het is zijn merk dat wij in ons aanschouwen, zijn stem die wij in ons hooren. Hij is, want in ons denken vinden wij zijn beeld. Waarlijk we hebben hier minder met een bewijs te doen, dan wel met een onthulling aan ons zelf van hetgeen er in ons bewustzijn te vinden is. Het is een scherpen van den blik om in ons binnenste te lezen, een herstellen van de groote spreuk: ken u zelf. Hoe diep is het te betreuren, dat het bij Cartesius meer en meer op den achtergrond wijkt, om vervangen te worden door redeneringen, waardig dien schoolschen denktrant, dien hij eens met reuzenkracht van den troon had gebonsd.

Want wat ook door hem zelf en meer nog door zijne opvolgers misdreven is, dat blijft zijn eeuwige verdienste, dat hij voor goed een einde heeft gemaakt aan die middeleeuwsche wijsbegeerte, die woorden voor verklaringen

aanzag. Wat er ook aan de natuurbeschouwing van Cartesius moge ontbreken, hoevele stellingen er van ook gevallen zijn, men vergelijke ze slechts met hetgeen voorafging, om van hare waarde overtuigd te worden, en den stouten geest, die haar ontwierp, te bewonderen. Zeker, het probleem op te lossen is grooter dan het probleem te stellen, en Newton die het eerste deed staat boven Cartesius, door wien het laatste werd gedaan. Maar toch het stellen van het probleem in den tijd van Cartesius was een even grootsche en heerlijke daad, als het oplossen er van in den tijd van Newton. Aan de verklaring van het mechanisme des hemels moest het klare bewustzijn voorafgaan, dat de verklaring geen andere dan een mechanische mogt zijn. Die overtuiging te hebben gevestigd, ziet daar wat alleen reeds voldoende is, om ook in de geschiedenis der natuurkunde den naam van Cartesius onder dien der grootste geesten van ons geslacht te stellen. Hij was het, zegt Laplace, die het eerst van allen beproefd heeft de oorzaken van de bewegingen des hemels onder de heerschappij te brengen van de mechanica.

Maar meer nog dan door het stellen van een zoo eenvoudig beginsel voor de natuurwetenschap, heeft Cartesius op zijn tijd gewerkt door zijn prediking van de evidentie als het eenige kenmerk der waarheid, en tegelijk van de zelfstandigheid der ziel en van het bestaan van God.

Voor de eerste prediking vielen de kluisters van den geest; en de tweede was het, die den denkenden mensch een vaste overtuiging deed herwinnen. Er moge overdrijving zijn in de verklaring van Mersenne, dat er alleen in Parijs meer dan vijftig duizend atheïsten waren, en dat de stad veel meer naar godloochening dan naar modder stonk, zeker is het dat ongeloof en twijfel alles hadden ingenomen. Cartesius eigen ontwikkeling is er een bewijs van. Maar aan dien toestand heeft niemand krachtiger en met beter gevolg een einde gemaakt dan hij. Het geloof aan God en aan de ziel is door hem in zijn regt hersteld; ziet daar den titel, waardoor zijn naam in de geschiedenis der menschheid het meest schittert. De wereld met vertrouwen op hare hoogste goederen te hebben bezield, dat vooral is het wat hem als wijsgeer onsterfelijk maakt.

En wat men ook over den inhoud zijner wijsbegeerte oordeele, over haar vorm heeft er, van haar opkomst af tot aan onze dagen toe, slechts één gevoelen bestaan. Aan den eisch van d'Alembert, die het de eerste pligt der philosophie noemt te onderrigten, en die hare welsprekendheid alleen in duidelijkheid erkent, is nooit door eenig denker beter dan door Cartesius voldaan. Alles is hier doorzigtig, populair in den goeden zin van het woord; nergens kunsttermen, die in het leven en in de wetenschap niet bekend zijn. Ook waar hij Latijn schrijft, is toch overal zijn ge-

wone klaarheid en kracht van uitdrukking. Maar vooral waar hij zich van zijne moedertaal bedient, is hij onze vurigste bewondering waardig. Volgens het eenstemmig oordeel der beste regters was hij de grootste fransche prozaschrijver vóór Pascal, en stelt hij enkel door den rijkdom zijner gedachten de keurigheid zijner taal in de schaduw. En hij schreef bij voorkeur in het fransch, want hij verkoos, zegt hij, de taal van zijn land boven het latijn, de taal zijner leermeesters. Ramus was hem voorgegaan, maar na dezen was, met enkele uitzonderingen, het latijn de taal der wijsbegeerte gebleven. Cartesius bragt er voor goed verandering in, en zoodra zijn eerste werk verscheen, herkenden in Frankrijk alle kloeke geesten den vorm dien zij noodig hadden.

Maar of hij in het latijn of in het fransch schreef, de grond, waarop hij zijne wijsbegeerte ontwikkelde, was die van ons vaderland. Wij hebben regt, om er trotsch op te zijn, dat de leer der bevrijding in Holland het eerst gedacht en gepredikt is. En waar kon ze ook een beteren bodem vinden dan hier, waar de zetel was der algemeene geleerdheid, maar ook, wat meer zegt, de zetel der vrijheid? Had onze republiek bijna een eeuw lang voor eigen vrijheid gestreden, terstond, ik zeg het den grooten Herder na, „nam ze die vrijheid ook voor de Europische menschheid, die tot haar vlugtte, in bescherming. Voor

deze vrijheid liet een Barnevelt het leven; voor haar duldde Hugo de Groot gevangenis en verbanning, hij de man eener kalm-vrijmoedige verlichting, vol van den geest der ouden. Het was die bevochten vrijheid, die Cartesius een plaats gaf waar hij denken, Spinoza een toevlugtsoord waar hij schrijven kon. Ze nam den vervolgden Orobio, de vlugtelingen van Frankrijk, al wie verbannen was uit Engeland nam ze in haar wijkplaats op. In haar bereidde Karel de tweede de herstelling van zijn troon voor, Willem van Oranje de redding van Engeland uit de magt der dwingelandij. In Hollands vrijheid schreven Bayle, le Clerc, Barbeyrac; in haar ontwikkelden Algernon Sidney, Locke, Shaftesbury hun gedachten, en keerden daarmede naar hun stormachtig eiland terug, dezen ter rust, gene ter doode. In Holland kwam in het licht, wat nergens elders het licht mogt zien." Was het wonder, dat de man, die de kracht in zich voelde om de gedaante der wijsbegeerte te veranderen, nadat hij half Europa had doorgereisd, niet terugkeerde naar Frankrijk, waar het hem weinig zou hebben gebaat, dat hij de kerk en de Jezuiten zocht te sparen? Was het wonder, dat hij Holland als de plek uitkoos, waar hij in rust en vrijheid hervormer kon zijn? Zijn ingenomenheid met ons land was zoo groot, dat zelfs ons klimaat hem begon te behagen. Hij stelde het niet alleen boven dat van Parijs, waar naar zijn meening de warmte

te veel op de verbeelding werkte, en kalmte en koelbloedigheid, voor den denker zoo onmisbaar, stoorde, maar hij verkoos het zelfs boven de lucht van het bekoorlijke zuiden. Zijn vriend Balzac raadt hij, liever dan naar de schoonste streken van Frankrijk of Italie, naar Holland te gaan. Zelfs in de zuidelijke bosschen en grotten, roept hij met geestdrift hem toe, kan men de warmte niet half zoo goed afweeren, als hier de koude met een goeden kagchel of een open haard. Amsterdam vooral is hem bijzonder naar den zin. Ieder, schrijft hij, is er met zijn eigen zaken bezig; niemand let hier op een ander; men kan hier veel meer verborgen leven dan op het land; en als ik door de drukste straten ga, ben ik zoo geheel aan mij zelf en mijn gedachten overgelaten, alsof ik volkomen alleen was. Ook de bedrijvigheid der wereldstad boeit hem. Hier wordt dagelijks alles verfraaid, en is meer dan ergens ter wereld alles voorhanden, wat de ijdelheid bekoren, den smaak strelen kan. Met innig genoegen weidt hij er over uit, hoe van oost en west hier iederen dag de schepen met rijke ladingen aankomen, als ware het om in al zijn behoeften te voorzien, en al de voortbrengselen van Europa en de Indiën voor zijne voeten uit te spreiden. Maar het meest van alles behaagt hem in geheel Holland de orde en de vrijheid. Hier is, zegt hij, door de lange oorlogen een zoo goede krijgstucht, dat de groote legers alleen schijnen

te bestaan, om de inwoners de zegeningen van den vrede te zekerder te doen genieten. Er is op de geheele aarde geen land, waar men zoo vrij is, waar er minder gevaren te vreezen zijn, waar de wetten beter waken tegen de misdaad, waar vergiftiging, verraad, laster, minder bekend zijn, waar er in één woord meer sporen over zijn van de gelukkige en kalme onschuld onzer vaderen. Het doet ons vaderlandsch hart altijd goed, zoo door vreemden over ons land te hooren spreken. Als het maar, we gaan helaas! wel aan dat euvel mank, ons niet op de dwaze gedachte brengt, dat, was het hier voor twee eeuwen reeds zoo goed, we sinds dien tijd aanhoudend zijn vooruitgegaan.

En volmaakt goed was het zelfs toen niet. Soms zijn de zeden van een volk aan zijne wetten vooruit, maar soms ook de wetten aan de zeden. Het laatste was, en is misschien nog, bij ons het geval. Ons regt, onze instellingen ademen een geest van verdraagzaamheid; maar is het reeds uitgemaakt, dat ook onze burgers zoo uitstekend verdraagzaam zijn? Wat men ook van onze dagen denke, in den tijd van Cartesius waren ze het zeker niet. Hoe had ik anders van Barnevelt's schavot en de Groot's gevangenis kunnen spreken? Indien de brieven aan Balzac eenige jaren later waren geschreven, er zou wel wat minder ophef gemaakt zijn van de vrijheid, die hier voor den wijsgeer te vinden was. Ware hij geen fransch edelman geweest, die

door den gezant van zijn hof en door den prins van Oranje gesteund werd, zijn rust zou niet zoo ongestoord zijn gebleven. Want aan geen onzer hoogescholen was de geest der vervolging uitgestorven, en het voorbeeld, door theologische faculteiten gegeven, wekte kerkelijke synoden tot gelijke daden op. En het was niet alleen de vrees voor het gevaar, dat de nieuwe leer aan de kerkelijke regtzinnigheid kon dreigen; het was meer nog de naijver op den grooten opgang, die weldra aan al onze universiteiten de nieuwe, frissche en eenvoudige wijsbegeerte maakte. Utrecht ging op den slechten weg vooraan. De tijd laat mij niet toe, u den geheelen strijd te schetsen. Slechts een enkel woord over den hoofdman der tegenpartij. Het is de laatste der Dordtsche vaderen, Gijsbert Voet, wiens scherpe gelaatstrekken ge u herinnert van het schoone portret in onze Senaatskamer. Er is wel geen grooter tegenstelling denkbaar dan tusschen Voet en Cartesius. De één een oorspronkelijk denker, de ander niets meer dan een geleerde. De één een man wien het om voedende kennis te doen was, de ander niets meer dan een veelweter. De één bij al de vastheid zijner overtuiging een wijze, die rust vroeg en rust gunde; de ander een onvermoeide Zionswachter, die tegen Roomschen, Arminianen, Socinianen en al wie anders dacht dan de Dordtsche synode, het uitgetogen zwaard altijd in de hand hield, maar die er, als de goede zaak het

medebragt, toch geen zwarigheid in vond, om tegen Cartesius, den leerling der Jezuiten, gelijk hij hem noemt, een roomschen priester op te ruijen. De een mogt wel de tegenvoeter van den anderen heeten. Cartesius, die met eigen oogen het boek der natuur en van den mensch wilde lezen, die de kunst verstond van waar te nemen en te denken, had voor de gewone boekengeleerdheid weinig eerbied. De werken der ouden stelt hij op prijs; het lezen er van noemt hij een omgaan met de beste en edelste geesten; maar hij heeft niets op met die ijdele boekenjagt, die alles verslindt, en die hunkert naar de conversatie met alle schrijvers, om het even of ze hun conversatie waard zijn of niet. Hij drijft den spot met die geleerden, die zich voor wijzen aanzien, omdat ze vrij goed latijn kunnen spreken en schrijven. Dat maakt nog geen Cicero, zei hij; latijn spreken is niets meer dan wat Cicero's dochtertje kon, toen ze gespeend werd. Het kost mij moeite de verzoeking te bedwingen, om u dat meesterstuk van kennis en luim mede te deelen, waarin hij den opgeblazen geleerde, die met den gemeensten afval zich voedt, en wiens maag niet in staat is zijn eigen citaten te verteren, tegenover den beschaafden wijze stelt. Zijn schets is een trouwe teekening van Voet, want Voet was niet meer dan zulk een geleerde. Sla zijn hoofdwerk, de theologische verhandelingen, op waar gij wilt, en ge zult er van overtuigd zijn.

In zijn boekencel heeft hij van de beweging en de rigting van zijn tijd zoo weinig leeren verstaan, dat hij de leer van Cartesius, die weldra allen tegenstand zou overvleugelen, beneden den toorn en den aanval van theologen noemt, en met hare bestrijding zijn papier, gelijk hij het uitdrukt, niet vuil wil maken. Hij meent, dat hij reeds voldoende weêrlegd is door de roomsche theologen en wijsgeeren, vooral door Gassendi, die let wel! de prediker van het materialisme is. Één theoloog zooals Alting geldt meer, zegt hij, dan honderd Cartesiussen. Zoo weinig ziet hij van de wereld en van de toekomst, al staat hij dan ook op de tinne des tempels. Zijn oog is verblind door nietswaardige geleerdheid, want geleerd in den slechten zin van het woord, een man van citaten waar ze niet te pas komen, vooral uit werken van veelweterij geput, is hij in hooge mate. Zelfs grieksche verzen weet hij te maken. In 1654 maakte hij er een op Anna Maria Schuurman, dat hij niet verzuimt in de opdragt van het tweede deel zijner verhandelingen, daarbij nog in het latijn vertaald, mede te deelen. Hij berispt haar zoetjens, dat ze van Utrecht naar Keulen is getrokken, en drukt dat zoo uit: „ge zijt uit het glansrijke hemelsche licht," dat wil zeggen Utrecht, „naar het vijandige duister gegaan, waar Duns Scotus zijn graf heeft gevonden." Ge moet weten, dat deze denker in Keulen begraven ligt, en dat duister in het

grieksch σκοτος heet. Zulke dingen wist Voet uitnemend. Hij stond inderdaad voor niets. Zelfs over het niezen kon hij een geleerd stuk schrijven, hij noemt het een historisch-theologisch, waarin hij het niezen behandelt philologisch, physisch, historisch, zedekundig. Over de drie eerste punten spreekt hij uitvoerig en met duizende citaten. Van het vierde stipt hij enkel de problemen aan, die alle op de vraag neêrkomen, of men, als iemand niest meer b. v. dan als hij hoest, hem moet geluk wenschen of zegen toebidden. Hij vindt, dat er geen verpligting toe is, maar dat het als een zaak van gewoonte toch geduld kan worden. Vooral merkwaardig is een zijner voorredenen, waarin hij zich verdedigt over het opeenstapelen van citaten, dat hij meent dat alleen uit jaloezij berispt wordt. Hij zegt, dat hij op tweeërlei wijze citeert, én aan het begin en het einde van een verhandeling, én midden in den tekst zelf. Hij verklaart, dat hij in de eerste manier met God hoopt voort te gaan, en dat hij het doet naar het voorbeeld van voortreffelijke schrijvers. Met andere woorden: om zijn citeren te regtvaardigen citeert hij anderen, die ook veel geciteerd hebben. En wie zijn nu die wakkere voorgangers? Victorellus, Chamierus, Molanus, Augustinus Barbosa, Martinus de Ripalda, en andere zamenflansers van geleerde bijzonderheden. Maar ook voor de tweede manier beroept hij zich op edele voorbeelden, zoo als op Ray-

noldus, die een werk over de apocryphe boeken schreef, opgevuld met citaten uit alle soort van schrijvers; op Rivetus, Azorius, Eligius, Garantus en anderen. En met dien schat van voorbeelden nog niet tevreden, somt hij de verschillende voordeelen van citeren op. Hij noemt er niet minder dan elf, en de aanwijzing van elk van die elf is weêr rijk met aanhalingen gespekt.

Doch genoeg over deze weinig behagelijke figuur. Al ware hier ook geen ambtgenoot in de medicijnen geweest, die de nieuwe leer met ijver predikte, en die omdat hij de studenten trok veel jaloerschheid opwekte, een man als Voet, die de steunpilaar der regtzinnigheid heette, moest wel met Cartesius slaags raken. Ik zál u niet vermoeijen met het verhaal van zijn krijgstogt, hoe hij zich meest achter anderen schuil hield, en hoe slecht hij er op het eind afkwam. Evenmin zal ik op zijn wapenbroeders het oog vestigen, noch op de gelederen van hen die voor de nieuwe wijsbegeerte pal stonden. Ze was nu voor meer dan een halve eeuw de groote twistappel geworden. Het regende geschriften voor en tegen haar, van allerlei aard en van allerlei gehalte, verzen zelfs in het latijn en in het hollandsch. Ging men aan de eene zijde zoo ver, dat men haar in volmaakte overeenstemming vond met de schrift, en zelfs verklaarde, dat Cartesius alleen om de zes scheppingsdagen niet meer dan zes overdenkingen had geschre-

ven, men vergeleek hem aan den anderen kant tot zelfs met Loyola, en was in de uitwerking van die vergelijking, men bedenke dat Cartesius soldaat was geweest, bijzonder geestig. Het eind van al het twisten was het gewone. Wat groeikracht had wies op, wat afgeleefd was stierf weg. Zeventig jaren na Cartesius dood schrijft Heineccius van zijne wijsbegeerte: ofschoon in het begin door de hollandsche theologen en philosophen fel bestookt, worden thans aan alle hollandsche hoogescholen bijna uitsluitend hare beginselen ingeprent.

Al kon Cartesius die toekomst voorzien, hij was te groot een vriend van rust en kalmte, om niet zeer onaangenaam door den strijd te worden aangedaan. Een zijner geliefdste leerlingen was de prinses Elisabeth, de dochter van den ongelukkigen keurvorst, wien de kroon van Boheme zoo duur kwam te staan, de begaafde vorstin, die later als abdis der luthersche abdij van Hervorden haar tot een school van Cartesiaansche wijsbegeerte maakte. Cartesius stort zijn hart voor haar uit, en schrijft haar uit Frankrijk, dat hij naar den Haag zal terugkeeren, vooral omdat hij er haar zal vinden. Want, zegt hij, „de rust, die ik in Holland zocht, zal ik er voortaan wel niet zoo als ik het wenschte genieten. Voor het onregt, mij te Utrecht aangedaan, is mij geen voldoend regt geschied, en ik zie van den kant der schoolsche theologen nu weêr een nieuw

onweder opkomen." Hij doelt op Revius en Trigland te Leiden. „Krijg ik tegenover hen geen behoorlijk regt, en ik vrees er voor, dan zal ik de vereenigde gewesten voor goed moeten verlaten. In het eerste jaar evenwel zal dit niet gebeuren, want de zaken plegen daar den slakkengang te gaan."

Het waren dan ook vooral die onaangenaamheden in ons vaderland, verbonden met het verlangen om onder een nieuwen hemel nieuwe natuurverschijnselen waar te nemen, die er hem op het laatst toe bewogen, om aan de uitnoodiging van koningin Christina gehoor te geven, en naar Zweden te gaan, hoe veel het hem ook kostte om Holland, „het land overvloeijende zoo al niet van honig, dan toch van melk, te verlaten voor het vaderland der beeren, voor de rotsen en het ijs van het noorden." De dochter van den grooten Gustaaf Adolf, bij wien onze de Groot niet alleen een toevlugt, maar tevens hooge eer en een aanzienlijken werkkring had gevonden, was er op uit, allerlei geleerden aan haar hof te verzamelen. Hier kwamen een Freinsheim en een Salmasius, een Vossius, Heinsius, Conring, Bochart, Huet, Meibom en nog vele anderen bijeen. Niet altijd was het een broederlijk zamenzijn; er was onder die geleerde mannen vrij wat haat en nijd. De beschaving van Zweden heeft er weinig meê gewonnen; eenige vreemde bestanddeelen zijn er opgenomen; daar bleef het bij. Bij velen was het doel een ruilhandel; men verkocht hulde, veelal in den vorm van

lofdichten, aan de vorstin, en men kreeg er loon en eer voor in de plaats. Cartesius werd geroepen uit ware belangstelling in zijne leer. Dat de koningin toen vatbaar was voor wijsgeerig denken, bleek reeds uit de zwarigheid, die ze hem door den franschen gezant liet maken; ze kon het denkbeeld van de oneindigheid der wereld niet rijmen met het christendom. En dat ze hem niet als hoveling, maar als wijsgeer dacht te ontvangen, bleek daaruit, dat ze hem terstond van alle verpligtingen ontsloeg, die het bezige nietsdoen der hovelingen plegen uit te maken. Aan prinses Elisabeth berigt hij, weinige dagen na zijn aankomst in Stockholm, dat hij de koningin slechts tweemalen gezien heeft, maar dat hij reeds nu genoeg van haar weet, om hare litterarische kennis te bewonderen. Hoe ver ze in de philosophie is, kan hij nog niet beoordeelen. Ze is nu bezig aan het grieksch; misschien laat ze het loopen; zoo niet, dan is hij van plan, haar ronduit zijn meening te zeggen, dat ze wat beters kan doen, want hij wil haar nuttig zijn, niet haar behagen. Staat zijn vrij spreken haar tegen, dan zal hij, in de overtuiging van zijn pligt te hebben gedaan, des te spoediger in de eenzaamheid zijner overpeinzingen terugkeeren. Als we die mannelijke verklaring lezen, dan stellen we ons zoo gaarne voor, van hoe veel kwaad zijn ronde taal haar had afgehouden, indien hij langer bij haar ware gebleven. Want er viel later vrij wat

anders in haar te berispen, dan hare liefhebberij in het grieksch. Welligt ware zijn invloed grooter geweest, dan die van den geneesheer Bourdelot. Deze toch was het, die spoedig haar op den weg der losbandigheid en van het ongeloof bragt, dat ze later in den schoot der moederkerk slechts in schijn heeft afgelegd. Door zijn toedoen werd haar hof voor de geleerden gesloten. Hij wist ze belagchelijk te maken. Hij zette het door, dat Meibom op antieke manier zingen, Naude dansen zou. De spot over die dwaze vertooning werd zoo erg, dat Meibom hem een klap om de ooren gaf, een daad die zijn ontslag ten gevolge had. In de plaats der geleerden kwamen nu zangers en dansers, die hun kunst op moderne manier uitoefenden. De koningin is er niet door vooruitgegaan. Er waren nu andere gunstelingen met andere koopwaar dan lofdichten ter markt. En ze vorderden voor hun waar een hooger prijs. Aan de schenkingen van kroongoederen, aan verheffingen in den adelstand kwam geen eind; haar snijder zelfs werd geadeld. Men zou bijna in de verzoeking komen om te denken, dat de minachting voor den adel, door Cartesius aan den dag gelegd, hier nog op komische wijze werkzaam was. Maar het is dan ook het eenige spoor, dat zijn wijsgeerig onderwijs, hetwelk ze iederen morgen ten vijf ure ontving, bij haar heeft achtergelaten. Want dat ze jaren na zijn dood tot de roomsche kerk overging, is, ofschoon zijn

aanhangers in Frankrijk en zijn tegenstanders in Holland het beweerden en er als een krachtig wapen gebruik van maakten, even weinig aan zijne leer te wijten, als dat ze in balletten heeft meêgedanst, of dat ze van staatszaken zulk een afkeer heeft gekregen, dat als de staatssecretaris met zijne stukken ter onderteekening tot haar kwam, ze den duivel in eigen persoon meende te zien.

Slechts weinige maanden heeft Cartesius in Zweden geleefd. Zijn altijd zwak gestel was tegen het barre klimaat en de groote verandering van leefwijs niet bestand. Een korte ziekte sleepte hem, vier en vijftig jaren oud, in 1650 ten grave. Zestien jaren lang rustte zijn stoffelijk overschot op het kerkhof van Stockholm. Toen naar Parijs gevoerd, is het van de eene plaats naar de andere gebragt. Thans rust het tusschen Pascal en Mabillon. Maar wie vraagt naar de rustplaats van het vergankelijke ligchaam, waar het den man geldt, wiens levenstaak het was, het wezen van den mensch te doen zien in den geest?

Gedrukt bij M. J. Portielje.